LA CULTURA AFRICANA I LA SEVA PROJECCIÓ AL MÓN

El paper de la música urbana en els canvis socials: la revolució pot ser rapejada

Carlos Bajo Erro

Fotografia: "Music makes the pain fade", Derrick Ofosu Boateng

El 9 d'octubre de 2020, el músic nigerià Davido va compartir a les seves xarxes socials una publicació en la qual deia "El meu poble em necessita... #EndSarsNow". En aquell precís instant, els més de 20 milions de seguidors de l'artista a Instagram i els gairebé 10 milions de Twitter van rebre alt i clar el missatge que el seu ídol s'implicava activament en la protesta contra la brutalitat policial que s'havia desencadenat al país. Aquesta mobilització que acabaria cristal·litzant en gairebé dues setmanes d'intenses protestes, que van acabar per reclamar una renovació profunda del sistema polític del país i van posar contra les cordes el govern nigerià.

El raper Dip Doundou Guiss, un dels nois d'or del hip-hop senegalès, va publicar el 6 de març de 2021 un vídeo musical titulat #FreeSenegal, la divisa d'una onada de manifestacions que des de tres dies abans sacsejava el país. Només durant el primer dia, el vídeo, amb un suport explícit a la contestació i a la revolta, va ser reproduït un milió de

vegades. Els exemples de Nigèria i el Senegal mostren clarament el paper de la música popular, i especialment del hip-hop, en els processos de transformació social a l'Àfrica.

El fenomen no és del tot nou. La música ha estat sempre un dels vehicles privilegiats del discurs polític a l'Àfrica [1]. Però cada època ha tingut les seves particularitats, els seus protagonistes i les seves eines. Només a l'època contemporània, les figures de personatges com Miriam Makeba, Fela Kuti o fins i tot del despreocupat però històric *Indépendance Cha Cha*, de Le Grand Kallé et l'African Jazz, han deixat empremta per la seva genialitat musical, però també per les seves fermes posicions polítiques. Durant les últimes dècades el rap ha estat aquesta banda sonora.

> La música ha estat sempre un dels vehicles privilegiats del discurs polític a l'Àfrica. Durant les últimes dècades, el rap ha estat aquesta banda sonora

Els rapers (i en menor mesura les raperes) han assumit aquest paper amb un denominador comú: tret de comptades excepcions, el hip-hop compromès ha estat marcat per la contestació als poders. Aquest paper del fraseig que recorre a l'agitació també s'ha anat transformant. En les seves expressions més recents, el nou escenari està marcat per la intersecció d'aquesta música de reivindicació, amb l'abast i el perfil públic que dona als rapers el maneig de les xarxes socials.

Una geografia d'experiències diverses

La cartografia africana més recent del hip-hop inconformista mostra camins dinàmics i diversos que s'estenen per tot el continent amb experiències particulars. Robert Kyagulanyi Ssentamu, més conegut a Uganda com a Bobi Wine, tot just transita estilísticament la frontera del rap. El seu espai és més aviat el de l'ambigua etiqueta de l'*afropop*, que beu de ritmes diferents, des del *reggae* a l'*afrobeat*. Més enllà de l'ortodòxia, Bobi Wine es mou amb facilitat en l'espai de les cultures urbanes. No en va s'ha fet conegut com "el president del gueto", un sobrenom que es va convertir en una premonició quan el 2017 va arribar a ser parlamentari. En quatre anys, Wine s'ha convertit aparentment en l'únic candidat capaç d'amenaçar el poder absolut de Yoweri Museveni, que porta 35 anys a la presidència. Però el preu és alt: ha estat arrestat sistemàticament, ha rebut atemptats i ha viscut assetjat per l'exèrcit i la policia. En la seva última pugna política, va participar en la campanya electoral amb casc i armilla antibales després de diversos tirotejos, però fins i tot a aquesta circumstància li va donar un valor mediàtic gràcies al seu maneig del nou escenari de la comunicació política.

En una Kènia poc acostumada a la música compromesa, la col·laboració entre Sauti Sol i Nyashinski en el tema "Tujiangalie", que en suahili significa 'Autocrítica', va provocar un terratrèmol al país el 2018. Sauti Sol es percebia com una reeixida banda de pop frívol i

insubstancial, però amb “Tujiangalie” advertien que Kènia es trobava enfonsada en el “desastre”, criticaven la corrupció, així com el tribalisme en la política, i cridaven l’atenció sobre el deute, les desigualtats tant socials com econòmiques, i les perilloses connexions entre la religió i el poder. “Tujiangalie” va marcar el camí de Sauti Sol i Nyashinski cap a una posició més política, i des d’aleshores les mostres de música compromesa al país, especialment de hip-hop, s’han multiplicat [2].

Per a molts artistes i activistes africans, el rap és una poderosa eina de sensibilització i d’educació política. El raper togolès Elom20ce és una bona mostra d’aquests esforços. Fa una dècada que Elom Kossi Venceslas, el veritable nom del músic, converteix en discursos els seus frasejos. El cantant no s’ha conformat amb llançar consignes encomanadisses, sinó que sempre ha acompanyat les seves crítiques de referències històriques o de mencions a intel·lectuals, amb la intenció de construir i promoure un bagatge cultural panafricà que es recolza sobre idees de lluita contra la corrupció i de combat de la desigualtat, sempre donant protagonisme a aquesta ciutadania les consciències de la qual pretén ajudar a despertar. Elom20ce desborda la seva faceta musical i ha promogut sèries de cinefòrums així com tota mena de debats, i fins i tot ha produït una línia de roba. Tot això amb la finalitat de transmetre la riquesa d’uns valors propis, locals i populars, la reivindicació dels quals és un acte polític en el context togolès.

> Per a molts artistes i activistes africans, el rap és una poderosa eina de sensibilització i d’educació política

En tot cas, aquesta cartografia del rap compromès també té territoris una mica més ombrívols. A Tanzània, la trajectòria de la superestrella Diamond Platnumz, principal estendard del ritme local bongo flava, és més erràtica. Després que les autoritats censuressin una de les seves cançons per considerar-la “indecent” i li prohibissin actuar el 2018, Nasibu Abdul Juma Issack, el veritable nom de Diamond Platnumz, va ser un dels músics que va posar la banda sonora a la campanya de reelecció del controvertit John Magufuli el 2020, considerat un règim que va retallar les llibertats bàsiques de la ciutadania tanzana.

Hip-hop i moviments ciutadans

Tanmateix, la intersecció del hip-hop amb la transformació social s’ha revelat especialment dinàmica en el marc de l’emergència de moviments ciutadans en diversos llocs del continent [3]. En l’última dècada, els joves han vist com es fa difícil sobreviure a causa de la precarietat, les altes taxes d’atur i l’augment del preu dels productes bàsics. S’ha evidenciat la desconnexió d’aquests col·lectius amb la classe política a cop d’escàndols de corrupció i de tractes de favor que incrementen les desigualtats. Finalment, una onada de restricció de les llibertats s’estén pel continent, amb el control dels mitjans, l’assetjament de la societat civil, les detencions d’activistes o prohibicions de manifestacions. Mentre que els experts ho consideren una reducció de l’espai públic, els activistes ho veuen com una

traïció a la democràcia. La confluència d'aquests factors ha fet que augmenti el descontentament i que aquests col·lectius indignats s'organitzin en moviments que no responen a les dinàmiques de la societat civil convencional [4].

La llista de noms d'artistes vinculats a moviments ciutadans que han patit repressió és llarga. Podria incloure, per exemple, Luaty Beirão, conegut com a Ikonoklasta, procedent d'Angola i vinculat amb Central 7311; el popular raper camerunès Général Valsero, associat a diverses organitzacions de joves prodemocràtiques i simpatitzant de l'opositor Maurice Kamto; o el congolès Martial Pa'nucci, un dels fundadors del moviment Ras-le-bol, entre d'altres.

No es pot entendre la mobilització popular que el 2014 va portar a la dimissió i a la fugida de Blaise Compaoré a Burkina Faso, i fins i tot la resistència a l'intent de cop d'estat que pretenia restaurar-lo en el seu càrrec truncant la transició a la democràcia el 2015, sense el paper del moviment Balai Citoyen. I no és fàcil d'explicar l'emergència i la consolidació de Balai Citoyen sense les activitats de conscienciació de dues de les seves cares més visibles: el raper Smockey (Serge Bambara) i el músic de reggae Sams'K Le Jah (Karim Sama). Durant el govern de Compaoré i malgrat les limitacions de l'espai cívic, ambdós primer per separat i després com a part de les activitats de l'embrionària Balai Citoyen, utilitzaven els seus concerts per promoure debats polítics i per equipar els seus seguidors d'un pensament crític i una consciència activa. Aquesta trajectòria de sensibilització mitjançant la música va permetre articular la contestació a l'intent de Blaise Compaoré el 2014 de suprimir la limitació de mandats a la Constitució per poder ser reelegit. Fins i tot avui, el moviment continua fent servir els concerts per transmetre el seu missatge centrat en accions de promoció de la convivència en zones remotes del país i en campanyes a favor de la governança.

Els nois d'or del rap senegalès també es comprometen

L'estreta relació del hip-hop amb els moviments ciutadans es fa especialment evident en el cas del Senegal. Fa més de tres dècades que el rap s'ha convertit en la veu dels joves urbans senegalesos. Una primera generació de rapers, al principi de la dècada de 1990, va trencar algunes de les aparents convencions socials com, per exemple, que els artistes parlessin de política i qüestionessin el poder, cosa impensable fins aleshores; o que els joves, els músics irreverents, contradiguessin públicament els grans, els polítics. Des d'aquell moment, la contestació es va convertir en una part inherent de l'escena del hip-hop senegalès. Els músics urbans es van acostumar a criticar el poder i alinear-se amb les classes més populars i, en les eleccions, amb els aspirants. Tanmateix, malgrat aquesta llarga trajectòria i aquest caràcter reivindicatiu consolidat, fins i tot els degans del rap senegalès reconeixen a la generació següent el mèrit d'haver fet un pas més. A més de recollir les queixes, van cohesionar els grups disconformes, els van organitzar i van liderar la protesta a primera línia, al carrer [5].

Els rapers van ser una de les peces fonamentals en la formació del grup de rapers i periodistes senegalesos Y'en a Marre l'any 2011. Quan el moviment es va concebre, van

estar al nucli fundador, representats per Thiat i Kilifeu, els dos membres del duo Keur Gui. A partir d'allà, altres companys es van anar sumant per donar al col·lectiu l'eina de sensibilització i de mobilització que més intensament ha utilitzat. Des d'aquell moment, la música ha adquirit totes les modalitats possibles, adaptant-se a les prohibicions de les autoritats, ja sigui com a guerrilla poètica, mitjançant concerts itinerants o altres mecanismes per transmetre el discurs [6].

> Des que es va formar el grup de rapers i periodistes senegalesos Y'en a Marre l'any 2011, la música ha adquirit totes les modalitats possibles, adaptant-se a les prohibicions de les autoritats, ja sigui com a guerrilla poètica, mitjançant concerts itinerants o altres mecanismes per transmetre el discurs

Des d'aquells primers moments fins a l'actualitat, qualsevol de les manifestacions organitzada per Y'en a Marre o per alguna de les coalicions d'organitzacions de la societat civil en les quals ha participat, pràcticament sempre han tingut un camió amb un potent equip de so i un MC al micro per llançar consignes, mantenir la moral dels participants i animar la contestació; ja fos contra l'augment del preu dels diners, pels escàndols de corrupció, per reclamar mesures que evitin que els joves es vegin empesos a migrar sense garanties o per protegir els principis democràtics. En l'última dècada, la música ha estat la constant de les campanyes cíviques promogudes per Y'en a Marre. Més enllà del nucli dur, alguns dels rapers més coneguts del país han passat en un moment o un altre pels vídeos musicals que han acompanyat les crides a l'acció, ja fos per fomentar projectes de cohesió comunitària a través de la neteja i el manteniment urbà als barris més populars o per animar a la participació electoral amb la inscripció en el registre d'electors.

En tot cas, l'última gran onada de protestes que va sacsejar el país el març de 2021 ha evidenciat alguns canvis en la mobilització, incloent el paper que estan jugant els rapers, que no ha deixat de ser central. Y'en a Marre juntament amb altres organitzacions de la societat civil havien convocat una manifestació pel 5 de març, en defensa de la democràcia i com a reacció a una sèrie d'episodis que semblaven estar assetjant les veus crítiques. Després de diversos desacords policials i judicials, Ousmane Sonko, el líder de l'oposició va ser detingut en el marc d'una acusació per agressió sexual i amenaces de mort a una jove. En qüestió d'hores les principals ciutats del país van començar a cremar. Es van desplegar accions de protesta espontànies que aviat van derivar en enfrontaments amb la policia i en atacs a establiments, sobretot, supermercats i gasolineres de marques franceses. La protesta que havia estat preparant la societat civil crítica va quedar completament desbordada.

Enmig d'una contestació generalitzada, Y'en a Marre va mantenir la convocatòria original malgrat que quedava diluïda en un clima de revolta àmpliament estès. De fet, Thiat, un dels rapers i militants més populars del moviment, va ser arrestat als carrers de Dakar, al

mateix temps que uns altres quatre membres destacats de Y'en a Marre eren també detinguts en altres llocs. Malgrat el caos i el desordre, el hip-hop va tornar a col·locar-se al centre. Tres dies després del començament de la protesta, Dip Doundou Guiss, un dels rapers amb més seguidors del país, va llançar un vídeo que assumia la principal divisa de les manifestacions FreeSenegal i que era extremadament explícit. Enmig d'una evident èpica de la revolta amb imatges de llançaments de pedres, incendis, barricades i banderes senegaleses onejant al vent, Dip Doundou Guiss no deixava gaire marge per a la interpretació. Els primers versos diuen: "Viure al país d'un tirà. Farts de parlar perquè tots sou iguals. El més dur és veure morir els joves". Mentre que després assegurava: "No ens pots impedir de protestar perquè has venut el teu país"; i després afirmava: "Fins que no hagis deixat el poder, no abandonarem la lluita". En dos dies, tots els rapers que compten a la indústria de la música senegalesa havien publicat el seu propi himne de les protestes, inclosos uns retrobats Positive Black Soul (PBS) a qui es considera pioners del camí del hip-hop compromès iniciat tres dècades enrere [7].

> En l'última gran onada de protestes que va sacsejar el Senegal el març de 2021, Dip Doundou Guiss, un dels rapers amb més seguidors del país, va llançar un vídeo que assumia la principal divisa de les manifestacions FreeSenegal

En aquest cas, no eren músics minoritaris, militants i activistes que només arriben als convençuts. Es tractava del més granat de la indústria musical del país, dels autèntics nois d'or del hip-hop senegalès, aquells que aconsegueixen milions de visualitzacions de les seves cançons i firmen contractes de promoció amb multinacionals. Ells parlaven amb naturalitat de la contestació, alimentaven l'èpica de la protesta i feien a través dels versos i les imatges que la revolta fos un acte molt més natural, més acceptable.

La potent indústria musical nigeriana i el canvi

Un canvi similar es va observar en les grans mobilitzacions desencadenades sota la divisa #EndSARS a Nigèria l'octubre del 2020. A principis de mes, una notícia d'un episodi de violència policial va desencadenar una mobilització espontània contra els abusos. De fet, era una reivindicació recurrent al país. El SARS, conegut com l'esquadró antirobatoris, era una divisió de la policia amb un règim d'excepció i atribucions particulars. En els últims anys, diferents organitzacions de la societat civil havien documentat abusos sistemàtics comesos pels agents, assalts, robatoris, assetjament i fins i tot assassinats. Per això, cíclicament apareixien campanyes de denúncia intentat reconduir aquesta situació. En aquesta ocasió, la reacció es va desencadenar de manera espontània i va anar creixent com una bola de neu. Primer va ser la conversa a les xarxes socials en la qual els ciutadans van compartir experiències i reclamacions; aviat, les organitzacions socials es van afegir a les denúncies i, entre aquests suports, van aparèixer els d'algunes personalitats. Els rapers Folarin Falana, conegut com Falz, i Runtown, el nom artístic de Douglas Jack Agu, es van

implicar des d'un primer moment. Especialment Falz, ha destacat en els últims anys pel seu activisme social i no era la primera vegada que donava suport a campanyes contra la brutalitat policial.

El suport d'aquest popular músic i actor va ajudar a donar més abast a les reivindicacions i a animar l'escalada de mobilitzacions. A causa de les dimensions que havia pres la campanya digital, els més entusiastes van proposar de traslladar la protesta als carrers. El 8 d'octubre, Falz i Runtown van ser les cares més visibles d'una manifestació que va tenir una participació inesperada [8]. L'endemà la superestrella de la música nigeriana Davido, va publicar un tuit en el que deia: "El meu poble em necessita... #EndSarsNow" i a partir d'aquell moment es va implicar a fons en la reivindicació. La llista dels rapers i celebritats de la música popular es va incrementar ràpidament. Noms com Davido, Wizkid, Tiwa Savage, Burna Boy, el Senyor Jazzy, Olamidé o Banky Wellington, van començar a transmetre el missatge contra la brutalitat policial amb decisió. Per fer-nos a la idea de l'abast dels seus missatges, aquests músics juntament amb el mateix Falz sumen audiències a Instagram de més de 87 milions de persones. A més, cal no oblidar el caràcter de prestigi que tenen per a una bona part dels seus seguidors i la visibilitat internacional amb què compten.

Tot just tres dies després, el mateix Davido va ser convocat a una reunió amb el cap de la policia nacional el 12 d'octubre a Abuja. Tota l'aparença de la trobada era negociar la sortida a les protestes, fet que va incomodar alguns sectors dels manifestants, que van retreure a l'artista la seva pretesa representació d'un moviment basat en l'espontaneïtat. De fet, uns dies després Falz declarava vehementment en una entrevista a Arise News: "No tenim un líder, no tenim una persona que es pugui asseure a una taula a negociar (...). Algunes persones em truquen, però jo no soc un líder, ningú no és un líder en aquest moviment. Tots som activistes" [9]. Aquest episodi demostra els límits del paper dels rapers en aquests processos de contestació. Més enllà de la seva dimensió artística, els artistes són actors socials que estan ajudant a transmetre el missatge i a amplificar les reivindicacions, normalitzant així la protesta; tot i que han de tenir cura a l'hora d'autoerigir-se portaveus d'una ciutadania disposada a mobilitzar-se, però cada vegada més al·lèrgica als ventrílocs després d'incomptables experiències d'instrumentalització.

REFERÈNCIES

1 — Allen, L (2004). Music and Politics in Africa, *Social Dynamics*, 30:2, 1-19, DOI: 10.1080/02533950408628682.
2 — Kavii, Felix. "Kenyan musicians speaking up now more than ever". Article publicat a The Sunday Standard. Disponible en línia.
3 — Mateos, O. i Bajo Erro, C. (2020). "Protest, Internet Activism, and Sociopolitical Change in Sub-Saharan Africa", *American Behavioral Scientist* 65 (4), pp. 1-16. doi: 10.1177/0002764220975060.
4 — Branch, Adam i Mampilly, Zachariah (2015). *Africa uprising: Popular protest and political change*. Zed Books Ltd.
5 — Bajo Erro, Carlos. "Dos décadas de guerrilla musical". Article publicat a Altaïr Magazine. Disponible en línia.

6 — Kupper, C. (2017): “YAM: radioscopie d’un mouvement”, *Une jeunesse africaine en quête de changement*, GRIP, Brussel·les.
7 — Peyton, Nellie. “To understand the #FreeSenegal movement, look to its music”. Article publicat a QuartzAfrica el 15 de març de 2021. Disponible en línia.
8 — Olowoyo, Ghaniyah. “#EndSARS: Falz, Runtown lead protest in Lagos”. Article publicat a Premium Times el 8 d’octubre de 2020. Disponible en línia.
9 — “FALZ (FOLARIN FALANA) ON THE #ENDSARS MOVEMENT”. Vídeo publicat a Arise News el 19 d’octubre de 2020. Disponible en línia.

Carlos Bajo Erro
Carlos Bajo Erro és periodista freelance, investigador i consultor. Llicenciat en Periodisme, té un màster en Cultura i Desenvolupament a l'Àfrica per la URV. És col·laborador habitual del diari El País i escriu a diversos mitjans de comunicació sobre l'ecosistema digital africà, tasca que combina amb l'assessorament d'ONG i altres organitzacions socials africanes en l'àmbit de la comunicació i l'estratègia digital per a les seves accions. Al llarg de la seva trajectòria s'ha centrat en analitzar l'ús de les TIC per als moviments socials i el canvi social a l'Àfrica. Imparteix docència en diversos postgraus i és coautor del llibre *Redes sociales para el cambio en África*, guardonat l'any 2012 amb el Premi d’Assaig de Casa Àfrica. És un dels fundadors de l'associació Wiriko, centrada en la difusió de les manifestacions artístiques i culturals contemporànies africanes a través de la revista online wiriko.org i d'accions formatives i altres activitats.